

SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITY MĚSTA: NÁZVOSLOVÍ A CHARAKTERISTIKY

Aleš Burjanek

*Katedra sociologie, Fakulta sociálních studií
Masarykovy univerzity, Brno*

Abstrakt

Príspevek se zabývá názvoslovím a charakteristikami městských sociálně vyloučených lokalit. Sleduje termíny propojující kategorii (městského) prostoru s nedobrovolným sociálním vyloučením. Konkrétně si všímá pojmů *slum, ghetto, inner city, zone of transition, abandoned city, pockets of poverty, skid row a underworld*. Některé z těchto „socio-prostorových“ pojmů se vyskytují již v pracích prvních pionýrů urbánní sociologie, další pak v textech jejich pokračovatelů, ale i reprezentantů příbuzných disciplín (urbánních geografů, plánovačů etc.). Uvedené termíny často slouží k označení podobných jevů a bývají i vzájemně zaměňovány. Záměrem příspěvku je proto poukázat na jejich významové rozdíly, jak jsou prezentovány relevantními autory. V situaci, kdy ve česká města vnitřně rozrůzňují, sílí segregace a symptomy sociálního vyloučení, může inventarizace uvedené terminologie napomoci typovému rozlišení vyloučených lokalit. V závěru příspěvku je zmíněno několik příkladů vyloučených lokalit z českých měst.

Charakteristickým rysem měst, zejména velkých, jsou nápadné sociální rozdíly mezi jednotlivými čtvrtěmi. Pozornost sociálních badatelů se sice nevyhýbá lokalitám exkluzivním, obývaným vyššími třídami, ale častěji bývá upřena k opačnému pólu sociálního spektra: ke čtvrtím (ale i menším územím) s nízkou reputací, k domovu chudoby a nouze.

Dotyčné městské lokality dnes bývají obecně označovány jako *sociálně exkludované*. Ovšem ve slovníku urbánních sociologů jsou dlouhodobě zafixovány termíny, které – alespoň do jisté míry – vyjadřují

vnitřní rozdílnosti či *specifika* takových městských „sociálně vyloučených“ lokalit. Některé pojmy jsou přitom starší než sociologie města samotná.

V předkládaném textu upřeme pozornost na **názvosloví a charakteristiky sociálně vyloučených městských lokalit**. Označení, jichž si budeme všimnout, nesou propojení *prostoru* (území) s *nedobrovolným sociálním vyloučením*. Spadají do širší kategorie pojmů, jimž Mark Gottdiener přezdívá „socioprostorové“ (Gottdiener, Hutchison 2006: 56). Slovník urbánních sociologů v rané fázi rozvoje této disciplíny vstřebal tradiční termíny jako *slum* a *ghetto*, ale později přibíral i další. Pro jednoduchost uvedme jen jejich anglické varianty: *zone in transition (deterioration)*, *inner city*, *pockets of poverty*, *abandoned city*, *skid row*, *underworld* a snad i jiné.¹ Zde se omezíme na výrazy, jež buď přímo vznikly v angličtině, nebo je anglicky píšící autoři přejali.² Stranou ponecháme odlišný typ označení, kde je neutrální pojem lokalita, (*oblast, čtvrť*) doplněn adjektivem, odkazujícím na širší teoretický koncept (*chudá, marginalizovaná, deprivovaná, exkludovaná, viktimizovaná* etc.) použitelný i na jednotlivce nebo skupiny.³

K čemu může „inventarizace“ označeného okruhu pojmů posloužit našim sociologům? V řadě českých měst se zviditelňují prostorové důsledky sociálního vyloučení, což se začíná zrcadlit i v produkci sociálněvědných prací (např. Víšek 2002, Sýkora; Temelová 2005a, Temelová; Sýkora 2005, *Analýza* 2006). V zájmu korektních analýz lokalit, kde pozorujeme neblahé důsledky nedobrovolné ex-

- 1 Existuje i řada dalších, spíše nesystematicky užívaných označení, například „*degradované území*“, „*no go area*“, „*čtvrť socioekonomického exilu*“, „*špatná adresa*“ etc.
- 2 Největší pozornost zaměříme na trojici pojmů *slum*, *ghetto* a *inner city*. Jednak je v produkci urbánních sociologů (i autorů přírodních vědních disciplín) jejich užití nejvíce frekventováno, jednak mají i větší relevanci z hlediska výzkumu současných měst v naší republice, než je tomu u ostatních zde uváděných pojmů.
- 3 Mezi postupy studia „vyloučených“ lokalit patří analýzy jejich populace – například typologie rezidentů, jak je podali Knox (1989), Gans (1962a) nebo Anderson (1999).

kluze, má smysl příslušnou terminologickou výzbroj shromážďovat a hodnotit.⁴

V následujícím textu se přirozeně nevyhneme obtížím plynoucím z nestejného uchopení těchto pojmů mezi různými autory, z rozdílností daných místem a dobou jejich použití; tedy jistě relativizaci jejich významu. Podívejme se nyní blíže na „nabízející se“ pojmy.

Anglický termín **slum**⁵ dnes zpravidla označuje *lokality se silně zchátralým obytným prostředím a koncentrací chudé, sociálně rozložené populace* (Paddison 2005: 495, Darden 2005: 204). Gottdiener připomíná nedostatečnou úroveň veřejných služeb (Gottdiener; Budd 2005: 163). Slumy, jak píše Anthony (2005: 410), se začaly objevovat v 18. století v průmyslových městech západní Evropy a poté i v USA. Genezi slumů vyvolala industriální revoluce a s ní spojená masová migrace chudé venkovské populace do měst. Barvitě svědectví podoby anglických slumů z poloviny 19. století nalezneme v klasickém expoé Bedřicha Engelse *Postavení dělnické třídy v Anglii*. V začátku kapitoly „Velká města“ Engels píše:

„Každé velké město má jeden či více slumů, kde žije natěsnáno dělnictvo... zpravidla v odděleném prostoru, mimo zraky šťastnějších tříd... nejhorší domy v nejhorší části města; obyčejně jedno- či dvouposchodové domky v dlouhých řadách, obydlené i ve sklepech... Ulice křivolaké, nedlážděné, špinavé, plné odpadků a živočišných výkalů, bez kanálů, zato plné zapáchajících kaluží.“ (Engels 1845: 2)

Engels dále postupně líčí situaci velkých anglických měst a v nich, jeden pro druhém, vyobrazuje slumy. Popis obyvatel chudinské lo-

- 4 Také jedno z doporučení, jež zaznělo v rámci úvah o budoucnosti anglo-americké urbánní sociologie, volá po reorientaci na to, v čem byla sociologie vždy silná: je to studium strukturálních a sociálních nerovností a chudoby (Perry; Harding 2002: 845).
- 5 V textu si všimáme pojmu „slum“ v jeho původní podobě. Tradiční slumy vznikaly častěji v rámci legálního sektoru bydlení, cestou postupné degradace (Deffner 2005: 427). V odlišném pojetí, v kontextu měst rozvojových zemí, označuje termín „slum“ zejména sekce města tvořené shluky provizorních obydlí a postavené častěji ilegálně (squatting), tzv. nouzové kolonie (shanty towns).

kality St. Giles v Londýně lze považovat za typický i pro ostatní. Engels tady říká:

„Žijí tu nejchudší z chudých, nejhůře placení dělníci, spolu s chmatáky a prostitutkami, smíchání bez ladu a skladu, z valné části Irové, či s irskou krví, ale také další, kteří se dosud nepropadli do všeobklopujícího víru morální zkázy, jenž je stahuje každým dnem hlouběji a hlouběji a bere jim sílu odolávat demoralizujícímu vlivu nuzoty, špíny a nevráživosti okolí.“ (Engels 1845: 3)

V podobném smyslu, byť méně květnatě, píše o slumu, zhruba o sedm desítek let po Engelsovi a na opačné straně oceánu, Ernest Burgess. V klasické stati „The Growth of the City“ hovoří o přelidnění, chudobě, degradaci a nemocech a také o „podsvětí zločinu a prostituce“ (Burgess 1967: 54–56). Onen *sociální rozklad* populace slumu, zmíněný v naší úvodní definici, zdůrazňovali i další autoři chicagské školy. Například Roderick McKenzie interpretoval prostředí slumu jako „oblast ztracených duší a misí... (kde) scházejí standardy slušnosti a způsobilosti... a lidské touhy po uznání a bezpečí zůstávají nenaplněny“ (McKenzie 1922: 506). Pro Nelse Andersona představoval slum „oblast sociální disorganizace a špatné morálky“ (Anderson 1928: 87). Harvey Zorbaugh, autor publikace *The Gold Coast and the Slum*, vyjádřil sociální stránku života slumu syrověji: „... obyvatelé [slumu] se neznají a vzájemně si nedůvěřují. S výjimkou nemnoha opuštěných rodin zde převládá přechodná populace: prostitutky, zločinci, povaleči a tuláci.“ (Zorbaugh 1929, cit. podle Whyte 1943: 35) Také o hodně mladší Burgessův následovník Amos Hawley mluvil o zvýšené míře patologického chování v prostředí slumu (Hawley 1971: 250). Soudobé sociologické definice slumu již bývají formulovány „jemnějším“ jazykem, nicméně poukaz na negativní sociální klima slumu zůstává. Například Mark Gottdiener v definici hovoří o „nefungujících komunitních funkcích“ (Gottdiener; Budd 2005: 135).

Proti tradované představě⁶ slumu jako místu sociálního rozkladu měla ovšem řada autorů námitky. Například William Foote Whyte,

6 O hodnotové podmíněnosti posuzování podmínek slumu psal například John Seely (1959: 465).

po zmapování jedné z chicagských lokalit označovaných jako slum, zpochybňoval⁷ závěry jiných autorů o sociální izolaci a nefunkčnosti tamních sociálních organizací a označil je jako „extrémně zavádějící“ (Whyte 1965: 272).⁸

Vrátíme-li se ještě k dalším charakteristikám slumu, nacházíme zde současně poukaz na existenci *etnické* mozaiky. Například již citovaný Ernest Burgess dodává: „Slumy jsou rovněž přeplněny záplavou imigrantských kolonií – Ghetto,⁹ Malá Sicílie, Řecká čtvrť, Čínská čtvrť...“ (Burgess 1967: 56) Podobně Zorbaugh: „Najdeme zde také oblasti, sloužící jako první adresa imigrantů, cizinecké kolonie. A shromažďují se tu i „nežádoucí“ cizinecké skupiny, Číňané a černoši.“ (Zorbaugh 1929, cit. podle Whyte 1943: 35)

Pokusme se pro přehlednost – i v zájmu rozlišení od následujícího termínu *ghetto* – zrekapitulovat definiční znaky slumu. Jsou to: nedobrovolné sociální a prostorové vyloučení, chudoba, zchátralost obytného prostředí, úpadek infrastruktury, přítomnost etnických mi-

7 Jak v závěru knihy *Street Corner Society* (1965), tak i v závěru stati „Sociální organizace slumu“ Whyte (1943: 39) doporučuje užít metodu zúčastněného pozorování, již lze známky důvěrných aktivit sociálního života slumu identifikovat. Jak dodává Whyte, „co může vnějšímu pozorovateli připadat jako sociální rozklad, to se později může vyjevit jako odlišná forma sociální organizace, jestliže se ovšem někdo hodlá obtěžovat tím, že se podívá zblízka“ (Whyte, dle Wacquant 1997: 346).

8 Část tohoto sporu mohla vzniknout slabým diferencováním mezi jednotlivými částmi „slumu“. Jak píše Whyte: „Na jedné straně zde stojí oblast penzionů, kterou dobře popsal Zorbaugh. Protože její obyvatelé mezi sebou navazují minimální kontakty, je korektní hovořit o chybějící sociální organizaci. Na straně druhé zde existuje oblast obsazená migranty... lidé tu žijí v rodinných společenstvích, vytvořili si sociální kontakty a dále je pěstují.“ (Whyte 1943: 36–37) Whyte poté lokalitu podrobně popsal v knize *Street Corner Society* (Whyte 1965).

9 Termín „ghetto“ zde slouží jako označení „první adresy“ židovských imigrantů (Burgess 1967: 62).

norit (mohou být přítomny, avšak početně či svým vlivem nepřevažují) a známky sociálního rozkladu a patologických či anomických rysů chování mezi obyvateli slumu. Hlavní znaky pro každý sledovaný typ lokality obsahuje tabulka č. 1, umístěná v závěru tohoto příspěvku.

Naším dalším důležitým výrazem je **ghetto**. Lze jej napřed stručně definovat jako *lokalitu, kde žijí – nedobrovolně segregovány a prostorově koncentrovány – etnické, rasové nebo náboženské minority, jimž je z pohledu většinové společnosti přisuzováno podřadné postavení* (Marcuse, van Kempen 2000: 19). Podobně hovoří také Darden (2005) či Pacione (1990: 44). Existence ghett historicky sahá přinejmenším do konce středověku (Wirth 1956: 3, Marcuse 1996: 177) a souvisí s tehdejší přísnou segregací Židů v evropských městech.¹⁰ V literatuře se místy setkáme se zaměňováním termínů ghetto a slum, neběží však o synonyma (Pacione 1990: 45; Darden 2005).

V debatě o aktuálních formách ghetta hovoří Peter Marcuse a Ronald van Kempen o nové formě, o „*ghettu vyloučených*“. Definují je jako *ghetto, v němž je rasa, respektive etnicita, provázána se sociální třídou a kde jeho prostorově koncentrovaná populace přežívá, vyloučena z ekonomického života okolní společnosti; přičemž ta z existence ghetta v podstatě nemá větší užitek* (Marcuse; van Kempen 2000: 19). Podle této dvojice autorů (ibid.) ghetto ve své předchozí podobě zůstávalo, i přes svůj rasový základ, integrální součástí ekonomického života města, protože obyvatelé ghetta patřili k různým sociálním třídám a podíleli se v různé míře na pracovním trhu. Naproti tomu vztah majority ke *ghettu vyloučených* je, v kontextu sociálního, politického a ekonomického života města jako celku, výhradně negativní.

Běží-li řeč o současných rysech ghetta, neměli bychom opomínout Francouze Loïce Wacquanta. Jeho výklad rozšiřuje a zpřesňuje výše uvedené charakteristiky a jeví se praktické, uvést jej v nezkrácené podobě. „Ghetto,“ říká Wacquant, „lze charakterizovat jako ohraničenou, rasově či kulturně jednotnou socioprostorovou formaci, založenou (1) na nuceném vyhnanství, (2) na negativním vnímání populace... například Židů ve středověké Evropě nebo Afroameričanů v dnešních USA, (3) uvnitř vyhrazeného území, v němž

taková populace (4) pod nátlakem rozvíjí systém paralelních institucí, které mají buď nahrazovat dominantní instituce okolní společnosti, anebo naopak bránit jejich vlivu... , nicméně (5) toto zdvojení institucí většinové společnosti nefunguje dostatečně, takže (6) osoby jim podléhající jsou udržovány ve stavu strukturální závislosti.“ (Wacquant 1997: 343) Přestože pro ghetta bývaly historicky příznačné endemie a nezdítká akutní bída, ještě to neznamená, že jeho obyvatelé musí nutně strádat deprivací nebo chudobou, zdůrazňuje Wacquant. Vzato z druhé strany, ne všechny „chudé“ lokality jsou ghety, jakkoli extrémní nouze tu může existovat (ibid.). Wacquant dále varuje před třemi tendencemi: (1) před rozměňováním pojmu ghetto, tedy jeho neadekvátním užíváním pro chudé lokality, bez ohledu na rasový či etnický základ ghetta; (2) idejí, podle níž musí být ghetta oblastmi sociálního rozkladu; (3) snahami exotizovat ghetto a jeho obyvatele poukazováním na extrémní rysy jeho života, viděné prizmatem dominantní kultury (Wacquant 1997).

Pojetí *ghetta* přirozeně není ani uniformní, ani statické. Jak napsal Wacquant jinde (2002), zatímco evropští badatelé nedávno importovali z USA koncept ghetta, aby jim pomohl vyjasňovat nárůst rasových problémů v evropských metropolích, jejich američtí kolegové se naopak (zhruba od 80. let 20. století) snaží etno-rasový rozměr z konceptu ghetta eliminovat (Wacquant 2002: 32). Indikátorem ghetta se tak (pro určitý okruh badatelů z USA – *pozn. A. B.*) začaly stávat nízké příjmy.¹¹ Wacquant, který tuto tendenci kritizuje, tu mluví o „kolapsu ghetta do slumu“ (2002: 36–37) a příklon k příjmům odůvodňuje faktem, že proměnná „příjmy“ je politicky méně kontroverzní, ideologicky neškodná a také snáze měřitelná, což u rasy neplatí (Wacquant 2002: 37).¹² Základní znaky ghetta ukazuje tabulka umístěná ke konci textu.

¹⁰ Louis Wirth udává příklad italských Benátek (Wirth 1956: 2).

¹¹ Jak například píše Wilson (1996: 6), v USA bývají sčítací městské obvody (*census tracts*), kde žije nejméně 20 % obyvatelstva v chudobě, označeny jako *poverty tracts* a obvody, kde bydlí minimálně 40 % populace v chudobě, pak bývají označovány jako *ghetto poverty tracts*.

¹² O negativních, ale i některých pozitivních funkcích ghetta referuje například Pacione (1990: 45). Z literatury je mimochodem

Přejdeme k podstatně mladšímu pojmu **inner city** (vnitřní město). Do akademické debaty začal pronikat v 60. letech 20. století (Keith; Rogers 1991: 7).¹³ Ač je termín hojně užíván americkými i evropskými autory, jeho výklad provází řada nejednoznačností. Američan Herbert Gans jej například interpretuje jako „přechodnou obytnou zónu... obvykle obepínající tzv. ‚central business district‘“,¹⁴ ovšem, jak upozorňuje Gans, některé z takových lokalit mohou ležet i ve větší vzdálenosti od centra (Gans 1962, 1991: 192).¹⁵ Původní jazyk reprezentantů chicagské školy označoval tuto část města jako „*tranzitní zónu*“ (*zone in transition*). Řada autorů ovšem pojímá *inner city* spíše „hodnotově“ nežli „geograficky“¹⁶ a definuje je např. jako „část městského osídlení s vysokou hladinou sociálních problémů a chudoby“ (Jary 1991: 313), viz též Slattery (1985: 279–281), Robson (1988: 2–39), Pacione (1990: 47–50) nebo Walks (2005: 48). Takové (negativní) hodnotové pojetí pak vytváří z *inner city* fenomén mixující rysy *slumu* a *ghetta*. V zájmu odlišení termínů se zde přidržíme geografického pohledu. Logickou reakcí na zmíněné konceptuální nejednoznačnosti je výtka teoretické chaotičnosti (Keith; Rogers 1991: 7) i pohrávání si s úvahami, že by pojem *inner city* mohl být z akademických analýz zcela vypuštěn (ibid.). Brit Stephen Mangen (2004: 3) rozumně připomíná, že *inner city* nemusí nutně ukazovat na prostorovou exkluzi. Autor upozorňuje i na rizika „významných národních rozdílů v závislosti na funkcích, které centrální oblasti města plní“

známo i slovní spojení „slumové ghetto“ (Slum Ghetto), například od Lee Rainwatera (1970: 5), který tento obrat, ke škodě věci, neobjasňuje.

- 13 V Británii pojem „inner city“ nahradil některá dřívější označení, jako např. „twilight zone“ (Mangen 2004: 5).
- 14 Obchodní a správní centrum města.
- 15 Pro jasnější představu lze s Gansem doplnit, že poté následuje *outer city*, „zahrnující stabilní rezidenční oblasti, jež jsou domovem dělníků i středních tříd, jak vlastníků domů, tak nájemníků“ (Gans 1962, 1991: 192). Na *outer city* pak navazují *suburbs*.
- 16 Jak říká Slattery, „pojem ‚inner city‘ znamená víc než geografický popis“ (Slattery 1985: 279–281).

(ibid.). Národní specifika termínu *inner city* Mangen ilustruje na příkladu čtyř západoevropských zemí. Říká:

„V Německu termín *Innenstadt*¹⁷ zahrnuje také central business district... italské *centro storico*¹⁸ a španělské *casco antiguo*¹⁹ bývají zpravidla uvažovány v kontextu architektonických památek a snah o podporu kulturní image města. Ve Francii²⁰ se pozornost politických aktérů zpravidla neupírá ani tak na *vieux quartiers*²¹ jako spíše k *quartiers chauds*;²² některé z nich mohou ležet poblíž centra, ale častěji běží o periferní sídliště se sociálními byty.“ (Mangen 2004: 3)

Navzdory uvedeným odlišnostem zůstává frekvence užití termínu *inner city* poměrně vysoká; souvisí s jeho propojením s pestroutou škálou sociálních, ekonomických i politických problémů fungování měst. Mangen přibližuje aktuální tvář evropských „vnitřních měst“ v publikaci *Social Exclusion and Inner City Europe* (2004) následujícím způsobem:

„Tyto hustě obydlené oblasti zahrnují velkou část nejhoršího a také nejstaršího bytového fondu, nejčastěji ve vlastnickém nebo soukromém nájemním sektoru... Zachovalejší budovy jsou vyhledávány za účelem konverze do obchodního využití nebo ke gentifikaci, což vyústí v situace, kdy čerstvě přistěhovalí jedinci s rostoucími příjmy a vyšší životní úrovní žijí tváří v tvář svým chudnoucím a marginalizovaným sousedům... Mnohé čtvrtě zažívají selektivní populační úbytky, kdy bohaté rodiny odcházejí do suburbií, důsledkem čehož je stárnoucí či ‚dvouvrcholový‘ demografický profil, kombinovaný s vysokým podílem etnických minorit či čerstvých imigrantů nejistého sociálního statusu. Ti hledají přístup k jakémukoli dostupnému bydlení a zvyšují poptávku po stále vzácnějších levných

17 Vnitřní město.

18 Historické centrum.

19 Stará vnitřní část města.

20 Mangenovu poznámku o francouzských městech podporuje dříve vyslovený výrok Francouze Le Galèse: „Ve Francii tzv. ‚inner city syndrom‘ jako takový neexistuje.“ (Le Galès 1991: 202)

21 Staré čtvrti.

22 Nové čtvrti.

bytech. K tomu přičítáme nízké vzdělání populace, slabé investice do sociálních a veřejných služeb i jejich horší dostupnost... Navíc makroekonomická restrukturalizace a proměny na trhu práce, způsobené terciarizací ekonomik, omezily nabídku zaměstnání nekvalifikovaným jedincům. A nakonec, mnoho měst (zde) zjišťuje silnou pouliční kriminalitu... obchod s drogami a prostitucí, což zvyšuje obavy z viktimizace mezi lokálním obyvatelstvem.“ (Mangen 2004: 4)

Lze říci, že vůči relativně homogenním oblastem typu ghetta či slumu sestává (geograficky nahlížena) zóna vnitřního města z více odlišných lokalit, bývá tedy heterogennější (z hlediska bydlicí populace a bytového fondu) a rozlehlejší.

Stručně si povšimněme ostatních termínů. Pro úplnost připomeneme Burgessovu (1925) **zone of transition** (tranzitní zónu), součást modelu koncentrických zón – známé ikony učebnic urbánní sociologie. Pojem byl posléze nahrazen právě označením *inner city* (Jarry 1991: 711).

Relativně méně známým označením je **opuštěné město** (abandoned city). Razil jej Peter Marcuse (Marcuse 1993; 1996; Marcuse, van Kempen 2000). Obecně jej vztahoval ke čtvrtím chudoby a nezaměstnanosti, doměně vyloučené populace a bezdomovců. Marcuseho „opuštěné město“ reprezentovalo jeden z prvků jeho typologie obytných čtvrtí „rozděleného města“ (*divided city*), jak autor dříve nazýval současná města vyspělých zemí.

Kapsy chudoby (pockets of poverty) (U.S. Department 1979, Higgins 1983, Schwab 1992: 284, Fortuijn; Musterd; Ostendorf 1998) označují izolované a prostorově nevelké koncentrace nemajetné populace. Dopouštíme se tu menšího prohřešku proti úvodnímu vymezení typu lokalit, neboť termín našel použití také mimo kontext města. S alternativou tohoto pojmu se lze setkat například v „modelu metropole pozdního 20. století“ Američana Michaela Whita (Schwab 1992: 283–284). Ve Whitově modelu pokrývají „kapsy chudoby a minorit“ značnou část „zóny stagnace“, která je v podstatě alternativním označením původní Burgessovy „tranzitní zóny“.

Ještě dva specifitější pojmy. **Skid row** je, jak nám říká Myron Levine (2005: 409), původně místní název, vžitý v USA jako označení chátrajících čtvrtí s koncentrací bezdomovců, tuláků, alkoholiků

a drogově závislých. Historicky byl spojen s fungováním útulků, nocleháren a druhořadých hotelů. Ač byly oblasti typu *skid row* stereotypně vnímány jako „patologické“, převaha jejich obyvatel, jak soudí Levine, rysy tuláků, povalečů a alkoholiků nenaplňovala. Ti většinou pracovali, ale pro slabou kvalifikaci dosahovali nízkých výdělků. Oblasti *skid row* tak nevznikaly pouze jako produkty „osobního selhání“, ale i působením širších strukturálních sil. Úbytek nabídky tohoto přechodného bydlení se v USA stal, říká Levine, důležitým faktorem nárůstu bezdomovectví. Američan Harry Gold (2002: 89) připomíná vedle levných ubytovacích příležitostí i další typické instituce: centra Armády spásy, zastavárny, pracovní agentury, nálevny a policejní stanice. Ty jsou nicméně příznačné pro většinu zde popisovaných lokalit.

Konečně posledním termínem je **podsvětí** (the underworld). Harry Gold jím rozumí zónu prostituce,²³ pornografie, hazardních her, prodeje a konzumace drog a s tím spojených aktivit (Gold 2002: 89). Sociální exkluze v tomto případě nesouvisí pouze s rezidenční segregací; některá města administrativně vyčleňují prostor legálním formám těchto aktivit a současně usilují o jejich vyloučení z ostatních čtvrtí. Specifická nabídka „podsvětí“ oslovuje jak místní obyvatele, tak turisty. Popisku *podsvětí* si čtenář patrně vybaví v souvislosti s modelem koncentrických zón (Burgess 1967: 55). Nicméně užívání tohoto termínu je v kontextu analýz lokalit – chápaných jako sociálně vyloučených – spíše sporadické. K oběma posledním pojmům se hodí poznámka Herberta Ganse (1962a: 301): „V sociologické terminologii jsou to ‚ideální typy‘, ale žádná existující lokalita není jejich čistým příkladem.“

Řekli jsme již, že výklad termínů označujících městské sociálně vyloučené lokality provázají překryvy a nejednoznačnosti. Přesto má smysl pokusit se položit hlavní rysy popisovaných lokalit „vedle sebe“ tak, aby byly použitelné při posuzování terénu českých měst. Tabulka na str. 63 jistě není dokonalá; má pouze doplnit předchozí

23 Části města spojené prostitucí bývají často označovány jako „*red-light districts*“ (viz např. Hubbard 2005).

text. Lze soudit, že k užítku nám budou zejména první tři uvedené typy, tedy *slum*, *ghetto* a *vnitřní město*.

K existenci uvedených typů v ČR doložíme několik příkladů. Evidentním reprezentantem **ghetta** je ostravský *Zadní Přívoz*. Podle vysoké míry segregace jej identifikoval Sýkora (Sýkora, Temelová 2005) a poté o Zadním Přívoze referovali v případové studii Temelová s Novákem (2007a). Žije tu odhadem 300 obyvatel, téměř výlučně Romů. Popis *Zadního Přívozu* podaný Temelovou a Novákem beze zbytku naplňuje atributy ghetta, pojednávávané Wacquantem²⁴ (u nás jsou ovšem ghetta ponejvíce romská, s vysokým stupněm chudoby). Dále to jsou například mostecký *Chánov*, čítající asi 1600 obyvatel, zachycený ve studii Temelové a Nováka (2007), případně zhruba dvoutisícové ústecké *Předlice*, s nimiž nás seznamuje Brož (2007). Výčet ghettoizovaných prostorů v českých městech je přirozeně bohatší, dokládá to studie týmu Ivana Gabala (*Analýza 2006*). Příkladem problematičtější součásti jinak sociálně rozmanitějšího (a zpravidla prostorově rozlehlejšího) fenoménu **inner city** mohou být brněnské *Zábrdovice* nebo ostravské *Vítkovice*. Výstižný příklad **slumu** (nebo alespoň jeho zárodku) v dané chvíli neumíme nabídnout, nicméně třeba uvedená zpráva Gabalova týmu jejich existenci nepřímou zmiňuje.²⁵ Pokud bychom tedy stáli před úkolem typového rozlišení českých městských lokalit postižených sociálním vyloučením, bude pro nás mít skupinka socioprostorových termínů, zejména prvních tří v textu uvedených, svoji cenu.

24 zdevastovanými domy, přeplněnými byty a celkově nevyhovujícími hygienickými podmínkami; (2) fakt *negativně vnímané populace*, jež je mezi českou majoritou a Romy naplněn; (3) znak *vybrazeného území*, který je zřetelný: lokalita je ze tří stran sevřena průmyslovými plochami a izolována od ostatních rezidenčních ploch; (4) *systém paralelních institucí, které mají buď nabrazovat dominantní instituce okolní společnosti, anebo naopak bránit jejich vlivu*, je vyjádřen zhruba 95% nezaměstnaností, závislostí populace na sociálních dávkách, lichvou a negativním vztahem převahy místních Romů ke vzdělávacímu systému státu.

25 V začátku zprávy stojí: „Existují pochopitelně také sociálně vyloučené lokality, v nichž je podíl Romů malý či kde Romové vůbec nežijí. Tyto lokality ovšem vzhledem k zadání projektu nejsou ve výsledné mapě, jež tvoří přílohu této zprávy, zahrnuty.“ (*Analýza 2006*: 10)

Tabulka: Nástin rozlišovacích znaků vybraných sociálně vyloučených městských lokalit

	slum	ghetto	inner city (v geograf. pohledu)	abandoned city	pocket of poverty	skid row	underworld
nedobrovolné sociální a prostorové vyloučení (negativně vnímané populace)	●	●	○	●	●	●	●
chudoba	●	○	○	●	●	●	○
zchátralost obytného prostředí	●	○	○	●	○	●	○
úpadek infrastruktury	●	○	○	●	●	●	○
přítomnost etnických či náboženských minorit	○	●	○	○	○	○	○
známky sociálního rozkladu a patologických či anomických rysů chování	●	○	○	●	○	○	●
koncentrace druhořadého ubytování	○	○	○	○	○	●	○

● = jev přítomen silně

○ = jev může mít různou intenzitu

Literatura

- Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti.* 2006. Gabal Analysis & Consulting. Praha: Nová škola, o. p. s. [online]. Poslední revize 1. 4. 2008 [cit. 25. 10. 2007]. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>.
- Anderson, Elijah. 1999. *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City*. New York: W. W. Norton & Company.
- Anderson, Nels. 1928. „The Slum: A Project for Study“. *Social Forces* 7 (1): 87–90.
- Anthony, Jerry. 2005. Slum [slovníkové heslo]. In: Caves, Roger (ed.) *Encyclopedia of the City*. New York: Routledge, s. 409–411.
- Brož, Miroslav. 2007. „Sociální vyloučení v Ústí nad Labem“. In: Brož, Miroslav; Kintlová, Petra; Toušek, Ladislav. 2007. *Kdo drží Černého Petra: Sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem*. Ústí n. Labem: Člověk v tísní – společnost při České televizi, o. p. s. 62–75 [online]. Poslední revize 1. 4. 2008 [cit. 12. 11. 2007] Dostupné z: <http://www.epolis.cz/download/pdf/publications_14_1.pdf>.
- Burgess, Ernest, W. 1925. „The Growth of the City“. In: Park, Robert; Burgess, Ernest; McKenzie, Roderick (eds.). *The City*. Chicago: The University of Chicago Press, s. 47–62.
- Darden, Joe. 2005. Ghetto [slovníkové heslo]. In: Caves, Roger (ed.) *Encyclopedia of the City*. New York: Routledge, s. 204–205.
- Deffner, Alex. 2005. Squatter settlements [slovníkové heslo]. In: Caves, Roger (ed.) *Encyclopedia of the City*. New York: Routledge, s. 427.
- Engels, Friedrich. 1845. *Condition of the Working Class in England*. Chapter „The Great Towns“. [online]. Poslední revize 1. 4. 2008 [cit. 1. 11. 2007]. Dostupné z <<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/condition-working-class/ch04.htm>>.
- Fortuijn, Joos; Musterd, Sako; Ostendorf, Wim. 1998. „International migration and ethnic segregation: Impacts on urban areas – introduction.“ *Urban Studies* 35 (3): 367–370.
- Gans, Herbert. 1962 (1991). „Urbanism and Suburbanism as Ways of Life: A Reevaluation of Definitions“. In: Kasinitz, Philip (ed.). 1995. *Metropolis, Centre and Symbol of Our Times*. London: Macmillan Press. Ltd.
- Gans, Herbert. 1962a. „The West End: An Urban Village“. In: Bourne, Larry (ed.). 1971. *Internal Structure of the City: Readings on Space and Environment*. New York: Oxford University Press, s. 300–308.
- Gold, Harry. 2002. *Urban Life and Society*. New Jersey: Prentice Hall.
- Gottdiener, Mark; Budd, Leslie. 2005. *Key Concepts in Urban Studies*. London: Sage Publications.
- Gottdiener, Mark; Hutchison, Ray. 2006. *The New Urban Sociology*. 3rd edition. Boulder: Westview Press.
- Hawley, Amos. 1971. *Urban Society: An Ecological Approach*. New York: The Ronald Press Comp.
- Higgins, Joan. 1983. *Government and Urban Poverty*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hubbard, Phil. 2005. Red-light districts [slovníkové heslo]. In: Caves, Roger (ed.). *Encyclopedia of the City*. New York: Routledge, s. 382.
- Jary, David; Jary, Julia. 1991. *Collins Dictionary of Sociology*. Glasgow: Harper Collins Publ.
- Keith, Michael; Rogers, Alisdair (eds.). 1991. *Hollow Promises? Rhetoric and Reality in the Inner City*. London: Mansell Publishing Limited.
- Kintrea, Keith; Atkinson, Rob. 2001. *Neighbourhoods and Social Exclusion: The Research and Policy Implications of Neighbourhood Effects*. Discussion Paper No. 3, Urban Change and Policy Research Group. University of Glasgow.
- Knox, Paul. 1989. „The Vulnerable, the Disadvantaged and the Victimised: Who They Are and Where They Live“. In: Herbert, D., Smith, D. (eds.). *Social Problems and The City: New Perspectives*. Oxford University Press.
- Le Galčs, Patrick. 1991. „Those French Inner Cities?“. In: Keith, Michael; Rogers, Alisdair. (eds.). *Hollow Promises? Rhetoric and Reality in the Inner City*. London: Mansell Publ., s. 202–225.
- Le Galčs, Patrick. 2002. *European Cities: Social Conflicts and Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Levine, Myron. 2005. Skid Row [slovníkové heslo]. In: Caves, Roger (ed.) *Encyclopedia of the City*. New York: Routledge, s. 408–409.
- Mangen, Stephen. 2004. *Social Exclusion and Inner City Europe: Regulating Urban Regeneration*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Marcuse, Peter. 1993. „What is so New in About Divided Cities?“. *International Journal of Urban and Regional Research* (3): 355–365.
- Marcuse, Peter. 1996. „Space and Race in the Post-Fordist City: The Outcast Ghetto and Advanced Homelessness in the United States Today“. In: Mingione, Enzo (ed.). *Urban Poverty and Underclass*. Reader. Oxford: Blackwell Publishers, s. 177–216.
- Marcuse, Peter; Kempen, Ronald. 2000. *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Oxford: Blackwell Publishers.
- McKenzie, Roderick. 1922. „The Neighborhood: A Study of Local Life in the City of Columbus, Ohio. III.“ *The American Journal of Sociology* 27 (4): 486–509.
- Pacione, Michael. 1990. *Urban Problems: An Applied Urban Analysis*. London: Routledge.
- Paddison, Ronan. 2005. Urban squalor [slovníkové heslo]. In: Caves, R. (ed.). *Encyclopedia of the City*. New York: Routledge.

- Perry, Beth; Harding, Alan. 2002. „The Future of Urban Sociology: Report of Joint Sessions of the British and American Sociological Associations“. *International Journal of Urban and Regional Research* 26 (4): 844–853.
- Rainwater, Lee. 1970. *Behind Ghetto Walls: Black Families in a Federal Slum*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Robson, Brian. 1988. *Those Inner Cities. Reconciling the Economic and Social Aims of Urban Policy*. Oxford: Clarendon Press.
- Seeley, John. 1959. „The Slum: Its Nature, Use and Users“. In Bourne, Larry (ed.). 1971. *Internal Structure of the City*. New York: Oxford University Press, s. 464–474.
- Schwab, William. A. 1992. *The Sociology of Cities*. New Jersey: Prentice Hall.
- Slattery, Martin. 1985 (1991). „Urban Sociology“. In Haralambos, Michael (ed.). *Sociology: New Directions. Themes and Perspectives in Sociology*. Lancashire: Causeway Press Ltd., s. 218–300.
- Short, John Rennie. 2006. *Urban Theory: A Critical Assessment*. N.Y. Palgrave Macmillan.
- Sýkora, Luděk; Temelová, Jana. 2005. *Souborná zpráva o výsledcích dílčího cíle DC03: Souborná typologie segregovaných a separovaných území na základě syntézy kvantitativního a kvalitativního výzkumu*. UK Praha: Přírodovědecká fakulta. CVMR.
- Sýkora, Luděk; Temelová, Jana. 2005a. *Prevence prostorové segregace*. UK Praha, Přírodovědecká fakulta, MMR. [online]. Poslední revize 1. 4. 2008 [cit. 19. 10. 2007]. Dostupné z <<http://everest.natur.cuni.cz/akce/segregace/publikace.htm>>.
- Temelová, Jana; Sýkora, Luděk. 2005. „Souborná zpráva o výsledcích dílčího cíle dc02: Identifikace lokalit segregace / separace v České republice na základě kvalitativního šetření“. UK Praha, Přírodovědecká fakulta, kat. sociální geografie a regionálního rozvoje, centrum pro výzkum měst a regionů. Praha [online]. Poslední revize 1. 4. 2008 [cit. 19. 10. 2007]. Dostupné z <http://web.natur.cuni.cz/cvmr/download/DC2_zprava.pdf>.
- Temelová, Jana; Novák, Jakub. 2007. „Most, sídliště Chanov“. In Sýkora, Luděk et al. *Segregace v České republice: stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava*. (WA-014-05-Z01). Kap. 4 Případové studie lokalit segregace a separace. (s. 106–116) [online]. Poslední revize 1. 4. 2008 [cit. 12. 11. 2007]. Dostupné z: <http://web.natur.cuni.cz/segregace/index.php>.
- Temelová, Jana; Novák, Jakub. 2007a. „Ostrava-Prívóz“. In Sýkora, Luděk et al. *Segregace v České republice: stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava*. (WA-014-05-Z01). Kap. 4 Případové studie lokalit segregace a separace. (s. 117–127) [online]. Poslední revize 1. 4. 2008 [cit. 12. 11. 2007]. Dostupné z: <http://web.natur.cuni.cz/segregace/index.php>.
- U.S. Department of Housing and Urban Development. 1979. *Pockets of Poverty. An Examination of Needs and Options*. Office of Community Planning and Development, HUD-CPD-449. Washington, D.C.: Government Printing Office.
- Víšek, Petr (ed.). 2002. *Romové ve městě*. Praha: Socioklub.
- Wacquant, Loďce. 1997. „Three Pernicious Premises in the Study of the American Ghetto“. *International Journal of Urban and Regional Research* 21(2): 341–353.
- Wacquant, Loďce. 1999. „Urban Marginality in the Coming Millenium“. *Urban Studies* 36 (10): 1639–1647.
- Wacquant, Loďce. 2002. „Gutting the Ghetto: Political Censorship and Conceptual Retrenchment in the American Debate on Urban Destitution“. In Cross, Malcom; Moore, Robert (eds.). *Globalization and the New City*. New York: Palgrave Publishers, s. 32–49.
- Walks, Alan. 2005. Central City [slovníkové heslo]. In Caves, Roger (ed.). *Encyclopedia of the City*. New York: Routledge, s. 48.
- Whyte, Foote William. 1943. „Social Organization in the Slums“. *American Sociological Review* 8 (1): 34–39.
- Whyte, Foote William. 1965. *Street Corner Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wilson, William Julius. 1996. *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*. New York: Vintage Books.
- Wirth, Louis. 1956. *Ghetto*. Chicago: The University of Chicago Press.

